

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 27 januari 2019

Vergeving en weer leven

André Roes

Zomer 2018 kreeg ik in Duitsland een boekje in handen van een gesprek van Manfred Lütz (theoloog en psychiater) met Jehuda Bacon, Jood, overlevende van Auschwitz. De titel is: *Solange wir leben, müssen wir uns entscheiden. Leben nach Auschwitz*. Op de voorkant van het boek zie ik Jehuda Bacon zitten, een vriendelijk lachende man die iets vertelt. Op de achterkant van het boek zegt Manfred Lütz: 'Sinds ik Jehuda Bacon heb ontmoet, leef ik anders, mijn leven is lichter ("heller") geworden.' Dat raakt mij, zo'n zin. Ik heb het boek tweemaal gelezen, en het heeft mij ook 'anders' doen worden.

Wie is Jehuda Bacon? Hij werd in 1929 in Tsjechië geboren in een Joods gezin. Als kind kwam hij in Auschwitz terecht (1943-1945). Hij was de enige overlevende van het gezin. 'Ik was vijftien jaar oud en kwam het kamp uit als een tachtigjarige.' In 1946 emigreert hij naar Israël, wordt graficus, hoogleraar in Jeruzalem. Hij raakt bevriend met Martin Buber. In 2013 krijgt hij het Erekrus van de Bondsrepubliek voor de Duits-Israëlische verzoening en de Joods-christelijke dialoog. Een deel van zijn grafisch werk hangt in Duitsland, onder andere in Würzburg. Hij schonk dat werk weg, als verzoeningsgebaar. Ik heb dat werk in Würzburg gezien.

Vorig jaar mocht ik hier spreken over de Verloren Zoon, over vergeving. Vergeving en verzoening zijn het hart van het christendom! In Jezus' parabel van de Verloren Zoon gaat het niet om moraal. Nergens zegt de vader: wat heb je me áángedaan. Er is alleen berouw en vergeving. Het initiatief ligt bij de vader: hij staat op de uitkijk en wacht op de jongste zoon. Na afloop van mijn toespraak viel me op hoeveel discussie de parabel op bleek te roepen. Vergeven is zo moeilijk, hoor je dan, zijn er geen grenzen aan vergeving, is er geen kwaad dat zo wanstaltig is dat het nooit vergeven kan worden? In die discussies kwamen we terecht in theologie, moraal, in casuïstiek (wat vind je hier nu van?). Er werd gegooid met bijbelcitaten.

Dan ontmoet je Jehuda Bacon, een man die in de hel heeft geleefd, maar niet gebroken is, die niet wanhopig is, of leeft in woede en haat. Hij heeft zijn geloof in God en de mensen behouden, ondanks alles. Opvallend is: in het gesprek met Jehuda Bacon kom je geen theologie, filosofie, geen discussie over de oorsprong van het kwaad tegen. Gesprekspartner Manfred Lütz stelt zijn vragen wel vanuit dat perspectief, maar Jehuda Bacon geeft antwoord uit een heel ander perspectief, dat van ontmoetingen en ervaring. Dat is belangrijk hier! Jehuda Bacon vertelt over ontmoetingen met mensen, goede en slechte, die hem zijn geloof in God en de mens hebben doen bewaren. Het christendom is, als het er op aankomt, geen leer, geen moraal, maar de ontmoeting met een persoon!

Ik vertel nu over die ontmoetingen. Voor de oorlog ontmoette Jehuda Bacon een beheerder van weeshuizen, Premysl Pitter, een bescheiden en geweldig mens, die Joodse én Duitse weeskinderen na de oorlog met dezelfde liefde verzorgde. Dat was iemand, zagen we plotseling, zegt Jehuda Bacon, 'die niets wil, maar alles geeft. Voor ons transport had ik een andere, beslissende ontmoeting. Mijn Joodse leraar Jacob Wurzel zei ons iets: "Kinderen, in elk mens is een vonk van God en mettertijd wordt dat een vlam en dan zullen jullie volledig van God vervuld zijn."'

Dan beschrijft Jehuda Bacon de ontmoeting met het kwaad, de ontvangst in Auschwitz. 'De bewakers, de kapo's, waren "wilde dieren", iedereen schreeuwde, brulde, vloekte. Ik zag bergen lijken liggen.' Bacon schrijft over het kwaad, niet iets abstracts dus, maar over personen. De Satan, leert het christendom terecht, bestaat, en is een persoon. Bacon vertelt over Joseph Mengele, een satanische man, die bij de selectie melodietjes van Mozart floot. Maar, zegt Jehuda, wij maakten ook andere dingen mee. 'Wij hadden een kapo die soms lief was voor kinderen. Wij hadden erbarmen met hem. Ik heb naast een oude Praagse Jood gezeten die doodging. Hebt u kinderen, vroeg ik. Twee zonen in Israël, in een kibboets... Ik beloofde ze straks te groeten... ik wilde een paar menselijke woorden tegen hem zeggen, voordat hij stierf. Een jaar later maakte ik iets mee met een SS-er, een van de ergste. Met tien kinderen werden wij door hem in een barak afgezonderd. Wij waren gek van de honger, en dachten dat ons laatste uur geslagen was. Toen pakte hij een salami-worst, sneed deze in stukken voor ons, liet ons eten en zei daarna: donder nu op! In elk mens is deze goddelijke vonk, ook in zo'n misdadiger. Plotseling is die vonk daar geweest!'

Dan komen de vragen van Manfred Lütz, ónze vragen. Waar komt dit kwaad vandaan? Jehuda Bacon gaat er niet op in. Alleen zegt hij: waarom wil je het boze verklaren? Gods nabijheid is mij goed. Ik had Psalm 73, 'en tóch.. was ik niet altijd bij u?' Zonde en kwaad, zegt hij, is je van God verwijderen, op een dwaalweg. Maar ik kan altijd terugkeren. Ik kan ook weigeren dat te doen. 'Man muss sich immer entscheiden.'

Waar was God in Auschwitz, vraagt Lütz. Bacon gaat op die vraag niet in. Wel zegt hij: ik heb vrome Joden hun geloof zien verliezen. Misschien dachten zij dat God daar is waar het mij goed gaat. Dat is bijgeloof. Als God zegt: 'Ik ben die zijn zal' betekent dat voor Jehuda Bacon dat God zich openbaart, wanneer, waar en hoe en aan wie hij wil. Hij is altijd daar, en wij, wij zijn blind... Hij haalt Jeremia aan. 'Want ik ben met jou, spreekt God.' Het was mijn bar-mitswa-spreuk, die ik in Auschwitz als een enorme kracht en waarheid ervaren heb, en die ik in de dialoog met de ongelovigen heb volgehouden. Het is mijn credo geworden: God - ondanks alles.

Kunt u vergeven? vraagt Lütz. 'Ik heb geen wrok. Ik heb bij het Frankfurterproces kinderen van SS-officieren gesproken die om vergeving vroegen. Er waren er ook zonder berouw. Die wilden zich eruit kletsen. Als ik Mengele zou ontmoeten... Ik zou hem vragen: hoe slaapt u, hoe is het zover met u gekomen? Ik zou hem niet aanklagen, niet ter dood veroordelen. Ik ben tegen wraak. Zonder hun uniformen waren het arme duivels!'

Gelooft u met het Nieuwe Testament, vraagt Lütz, dat God liefde is? Jehuda Bacon: de liefde is het hoogste, een tegenwoordigheid. Bacon zegt dus niet: de liefde is een visioen! Hij zegt: een tegenwoordigheid, een ervaring, ons van tijd tot tijd geschonken. Je moet wel, zegt hij, ontvankelijk zijn, het wonder binnenlaten. God is daar waar je hem binnenlaat, zegt een rabbijn. Lütz vraagt: hoe kunt u na al dat lijden gelukkig zijn. Bacon zegt: ik wil hoop geven bij mensen, iets van vreugde. Ik heb in Polen mensen gezien die Joden verborgen. Ze deden dat omwille van God. Ik weet dat mensen donkere kanten hebben. Als dat niet zo was, 'zouden we direct wegvliegen als engelen'. Ik wil geen wraak, ik wil de steen niet werpen!

Hoe zag u Hitler? Jehuda Bacon: hij was een monster, maar bedenk dat hij ook de Duitsers zoveel heeft aangedaan. Zelfs in Hitler was een vonk van God. Hij behoedde een oude Joodse kameraad uit de Eerste Wereldoorlog voor deportatie.

Hoe komt het, vraagt Lütz, dat u zo'n lichte ziel ('heitere Seele') hebt?

J.B.: Dat heb ik niet elke dag

M.L.: Waarom bent u niet verbitterd?

J.B.: Omdat het niet helpt.

M.L.: Bent u verbitterd geweest, toen...?

J.B.: Natuurlijk, van tijd tot tijd. Wij hadden soms fantasieën over wraak.

M.L.: U hebt eens gezegd dat je menselijker wordt als je wéét dat je van God afstamt.

J.B.: Ik probeer dat. Ik kijk naar de laatste zelfportretten van Rembrandt, waar hij lacht en huilt tegelijk. Er is iets in die portretten dat bij ons is, ons aanziet en 'zo is het met God ook.'

Tot zover Jehuda Bacon. Een ontmoeting met Jehuda is een ontmoeting met iemand die niet meer in de ban van het kwaad is, verlost ervan. Dan pas kun je vergeven, maar hoe 'doe' je dat, overeind blijven in het kwaad, in verbroken relaties, in families, gezinnen, in politiek-sociaal geweld? Ik las onlangs *Sterk door de liefde*, preken van Martin Luther King. Hij hield die preken - ongelooflijk bijna - in zijn kerk, voor zijn mensen, te midden van het rauwste geweld, de haat van de blanke racisten. Coretta King, zijn weduwe, zei later: zijn credo was dat je altijd, altijd verbonden moet blijven, met je ergste vijanden. 'Ik kan nooit zijn wat ik moet zijn totdat jij bent wat jij moet zijn.' De ander moet dus van zijn kwaad verlost worden. Alles moet worden geheeld, bevrijd, verzoend, een blanke politieman die negers neer knuppelt. Bacon bleef in de vraag aan Joseph Mengele (hoe is het zover met u gekomen?) toch met hem verbonden. Hoe kun je zoiets opbrengen? Het antwoord is: nooit uit jezelf. Zoiets komt van elders. Ik kan dat niet op eigen kracht. Sterk door de liefde. Vergeving mislukt soms als je het te snel wilt, nog in je woede bent. Waar het nu omgaat is: verbreek een relatie nooit definitief. Verklaar de ander niet dood, schrijf hem niet af, duw hem niet definitief weg in het kwaad. En als er niet meer met mensen te leven valt? Doe dan een stap zijwaarts, laat de herinnering aan het kwaad rusten, tot betere tijden. Vergeving mislukt soms als je het te snel wilt, nog in je woede bent. Een paar 'stappen' zijn bij vergeving nodig. De eerste is dus: accepteer de breuk niet als definitief. Paus Franciscus vertelt een verhaal over een oude, zeer eenvoudige vrouw, die bij hem wil biechten. De paus plaagt haar wat: u biechten? U hebt toch geen zonden! Ieder mens heeft zonden, zegt de vrouw. Franciscus plaagt nog steeds wat: hoe weet u zo zeker dat God uw zonden zal vergeven? Dan zegt de vrouw: 'God vergeeft álles, álles, anders bestaat de wereld niet meer.'

Een tweede stap bij vergeving (en vergeven wórden) is: hou op met praten, tobben, met anderen, met jezelf, stap uit die gevangenis van het verleden, ga in een ander perspectief staan, keer het kwaad als het ware de rug toe. Voordat Andrej Roebljow de beroemde icoon van de Drievuldigheid ging schilderen, een icoon van de liefde, van de vrede, kreeg hij van zijn abt de opdracht: schilder de icoon zo, de liefde zó, dat alle mensen als vanzelf hun blik afwenden van de haatdragende verscheurdheid van de wereld. Wend dus je blik af van het kwade. Lees de grote parabels, lees over de bevrijdende ontmoetingen die Jezus heeft. Je komt dan in een ander veld te staan van vrijheid, vergeving, barmhartigheid, waar... elk oordeel wegvalt. Alles wordt hier genade, vergeving, in een ongehoorde maat, gratis, om niet, als je maar berouw hebt. Een zuchten is genoeg, zegt Kierkegaard.

Natuurlijk hebben deze teksten het moeilijk in een cultuur die obsessief en opgewonden áánklaagt, veroordeelt, roept om vergelding. Op den duur is dit angstaanjagend. Paus Franciscus schrijft, preekt over de barmhartigheid, en steeds weer opnieuw. Het is de kern van zijn pontificaat!

De derde stap is een eenvoudige, die je kunt oefenen. Vergeven is natuurlijk ook een discipline, een plicht, een wet. Je moet eraan 'werken'. Maar zonder genade kan het niet. De laatste stap is dus: wees ontvankelijk! 'De mens kan zichzelf niet verlossen'(Johannes Paulus II). Er is iets van boven, in de wolken, nodig, van een andere orde, een adem van de Heilige

Geest. Je 'leert' dat door ontmoetingen, bij Jehuda Bacon, bij Martin Luther King, en ook bij heel gewone mensen die je kunt tegenkomen. Die mensen hebben een soort vreugde. 'Onder tranen slapen we in... 's morgens staan we juichend op,' zegt Martin Luther King. Mensen als Pitter, de weeshuisdirecteur, zegt Bacon, werden gedragen door de geest.

Je hebt mensen nodig die die geest belichamen, een geest van vreugde.

Ik had zo'n ontmoeting toen ik recent beelden zag van Thomas Msusa, aartsbisschop van Malawi. Hij was zoon van een imam, maar wilde priester worden na een ontmoeting met een missionaris die zijn hele leven voor zijn mensen in Malawi gegeven had. Zo wilde ik ook worden, zei Msusa. In 1996 werd hij gewijd. Ik kijk naar de beelden: een grote, sterke man, vriendelijk, beminnelijk. Elke week gaat hij in een gammele auto op bezoek bij zijn mensen. Hier gaat de kerk naar de mensen toe, niet andersom! Hij helpt, organiseert, troost, bezoekt seminaries (honderd studenten!). Ik zie, in een straatarm land, met grote zorgen, een vreugdevolle man, dankbaar, warm en fysiek, hij pakt de mensen beet. Hij is op bezoek in Hilversum, in een oude, vergrijsde kerk. Hij loopt naar het altaar, in vol ornaat, vooropgegaan door Afrikaanse vrouwen, in kleurrijke kleding, het evangelieboek omhoog houdend, zingend, dansend. Ik zie mensen in de kerk open gaan, veranderen! Ik ben verbonden met de wereldkerk, overweldigd door een elementaire evangelische vreugde. Ik word die vreugde ingetrokken. Dat hebben we nodig, in onze westerse kerken, ook hier. Je moet de vreugde van de hemel ook voelen, in die verticale as, naar boven, in de wolken. We hebben de Heilige Geest, de paas- en pinkstervreugde nodig. Het regent zoveel bij ons. De westerse kerken zijn zo somber, zo tobberig geworden, zo belerend, moraliserend, altijd bezig met het kwade, het verkeerde, vooral bij anderen. Kleingelovigheid verschuilt zich vaak achter moralisme, zei Anton van Duinkerken, de laatste grote katholieke emancipator.

Waarom zijn we zo vreugdeloos geworden, zo on-verlost? Vergeving is niet allereerst afrekenen met het kwade, maar vooral vreugde omdat het kwade voorbij is! We hebben het weer goed gemaakt, zeg je in gewone taal. Het gaat om die goede gezindheid, vergevingsgezindheid, zeggen we. Dat is meer dan alleen een morele krachtsinspanning.

Je kunt alleen vergeven als je in de vreugde van Gods nabijheid verkeert. Dat is vreugdetaal. Het gróte geloof moet preken over de vreugde.

Ik wens u iets van die vreugde toe.